

ОСТРАВСКИЙ КРАЙ КАТО ХУДОЖЕСТВЕН ОБРАЗ В ТВОРЧЕСТВОТО НА ТРИМА ПИСАТЕЛИ ЕМИГРАНТИ

Мартин Пиларж

Мартин Пиларж. Остравский край как художественный образ в творчестве трех писателей-эмигрантов.

*В фокусе настоящей статьи находится творчество трех писателей (Гельмута Кенига, Ивана Ландсмана и Петра Питухи), которые эмигрировали из Чехословакии. В своей прозе авторы с позиции рассказчика, живущего в Германии и Голландии, отражают свои воспоминания о молодости, пережитой в индустриальном городе Острава. Им удалось сознательно преодолеть художественное изображение т. наз. «остравской мечты», заимствованное из советских литературных догм эпохи сталинизма. Их книги были опубликованы во время, когда молодое поколение чешских писателей уже переоценило общепринятое восприятие Остравского региона и стало изображать его как пространство «постиндустриального дикого края» или же как пространство формирующейся альтернативной культуры. Роман Ивана Ландсмана *Pestré vrstvy* (Пестрые слои) вызвал большой интерес у читателей. Проза двух других авторов-эмигрантов – Гельмута Кенига и Петра Питухи – читателям практически неизвестна. Однако их роль в рамках нарушения общепринятого восприятия Остравского региона и его особенностей весьма значительна.*

Ключевые слова: Острава как художественный образ, Гельмут Кениг, Иван Ландсманн, Петр Питуха

Martin Pilař. The Image of Ostrava Region in Literary Texts of Three Czech Emigré Writers

*This essay deals with three writers (Helmut König, Ivan Landsmann and Petr Pitucha), who left Czechoslovakia and in their exile prosaic books reflected their life experience in industrial Ostrava from the viewpoint of adult narrators living in West Germany and the Netherlands. They succeeded in overcoming communist images of the so-called „Ostrava dream“ which was imported from Soviet literary dogmata of the Stalin Era. Their books were published in the time when younger generation of artists re-interpreted the Ostrava region which is now very often seen as a place of post-industrial cultural wilderness and extremely inspirational place for alternative cultural activities. With the exception of Ivan Landsmann and his novel *Pestré vrstvy* (Colourful layers), these Czech exile authors are almost unknown, but their role in changing general Czech understanding of the Ostrava region and its specific features should not be forgotten.*

Key words: The Image of Ostrava Region in Literary Texts, Helmut König, Ivan Landsmann, Petr Pitucha

През 1999 г. бяха издадени три обемни прозаически произведения на автори, прекарвали детските и юношеските си години в Остравския регион, а впоследствие емигрирали в Западна Европа – *Пъстри пластове* (*Pestré vrstvy*) на Иван Ландсман, *В търсене на акта за раждане* (*Hledání rodného listu*) на Хелмут Кьониг и *Авантюристи с късмет* (*Dobrodruzi po haluzi*) на Петър Питуха. И тримата автори ги обединява фактът, че встъпват в литературата без сериозни претенции и задълбочено познаване на онова, което се случва в предходните десетилетия с чешката литература. Основна мотивация за тези пишешци самотници е желанието да разкажат какво са преживели и да подложат на определена ревизия ценностите в досегашния си живот. Съдбите и на тримата започват в Остравския край, който в произведенията им е възприеман от позицията на наблюдателя, обогатена с опита на емигранта. Освен това и при тримата е налице опит да се върнат в Острава (било то само на гости или с предприемаческа цел). Опитите обаче са съпроводени от разочарование, тъй като противоречието между емигрантските очаквания и реалността на бившия роден дом се превръща в нещо непреодолимо. Сякаш Острава е мястото, в което не може да се върнеш.

Разбира се, подобно обобщение би било много неточно, защото при формиране на отношението на споменатите трима автори емигранти към Острава личните причини надделяват над обществените и културните. Заслужава си да поразсъждаваме над мотивите за отчуждението от света на детството и младостта. Иван Ландсман, чийто дебют излиза в престижното издателство „Горст“ и е обявен в анкета на вестник „Лидове новини“ за книга на годината за 1999 г., е най-популярният писател от посочената тройка. Критиката обаче не приема еднозначно това произведение и донякъде с основание колебанията относно художествената стойност на произведенията на И. Ландсман продължават и след излизането на следващите му книги. Очевидно е също така, че ако И. Ландсман внася нещо ново в чешката литература, то това е говорът на остравските миньори, преоткрит в една неизползвана дотогава широта на възможностите ѝ. Другият съществен аспект от неговите *Пъстри пластове* е радикалната преоценка на мита, поддържан системно в епохата на сталинизма и неосталинизма, за героичния труд на миньора. Петър Питуха (1940 г.) и Хелмут Кьониг (1943 г.) са малко по-възрастни от Иван Ландсман (1949 г.) и затова, описвайки детството си, те директно рушат образа на Острава, който политическата пропаганда създава и разпространява през 50-те години. Разказът на И. Ландсман се отличава от прозаическите творби на Питуха и Кьониг със своята стеснена времева рамка, тъй като започва чак през 70-те години, когато след завръщането си от казармата авторът постъпва на работа в мина „Антонин Запотоцки“ в Орлова. *В търсене на акта за раждане* на Кьониг представлява типична мемоарна книга и отразява основни автобиографични епизоди от детството му през 40-те години до наши дни. Авторът разкрива несправедливостите, които е трябвало да понася заради немското си име, описва тежкия живот в работническото градче Марианске Хори¹ в

¹ Марианске Хори (Mariánské Hory) – някога малък град, сега квартал на Острава. – Б. ред.

новопоявилото се предградие до забоя², след това работата си като мениджър на музикалната група „Буканиржи“³, емиграцията и опита си след 1989 г. да стане предприемач в Острава. Пролетарското детство е обрисувано без илюзии, шансовете на семейството за по-добро обществено положение са били нулеви, а взаимоотношенията в остравските музикални и телевизионни среди са описани много критично. Кьониг разказва за емигрантските години в Германия безпристрастно, като признава и неуспехите си – особено критично разкрива обърканите и неморални връзки в областта на културата, медиите и предприемачеството през 90-те години. В сравнение с мемоарите на Кьониг *Авантюристи с късмет* на Петър Питуха е автобиографичен текст с отделни романизирани елементи. Първоначално главният герой описва по-скоро гротесково, отколкото драматично семейството си, в което господства тираничен баща, а впоследствие предлага на читателя множество абсурдни сцени от ученическия живот през 50-те години. Талантлив пианист, П. Питуха най-напред следва в Бърно, а после след редица приключения си озовава като емигрант в мечтаната Германия, в която се утвърждава като музикант и педагог. В края на 70-те години след дълги административни препятствия успява да получи виза и да посети близките си в Острава. След като опознава тукашните нрави в периода на най-твърдата нормализация⁴, с радост се завръща в Германия, осъзнавайки окончателно, че тя се е превърнала в негова истинска родина.

В прозата на Х. Кьониг и П. Питуха семейният и общественият живот в условията на тоталитаризма са разкрити като нещо аномално и изцяло преминало отвъд допустимите граници. Единственият терен, приемлив и за двамата автори, който с постоянство им предлага основната радост в живота и удовлетворение, е теренът на секса и еротиката. Честотата на любовните авантюри в тези творби е изключително висока, а за книгата на Питуха дори се използва определението „музикантски еротикон“, тъй като прегледът на любовните успехи на главния герой сред жените изглежда като основна мотивация за създаването ѝ. В това отношение двамата по-малко познати автори се различават от Иван Ландсман, в чиято проза липсва тази относително оптимистична перспектива. Той по принцип разкрива житейските си перипетии като нещо фатално безнадеждно и предварително осъдено на неуспех. Неговите сюжети в най-лошия случай клонят към чиста трагедия, а в най-добрия – към безнадеждна и безизходна абсурдност, при това без значение дали антигероят се намира в тоталитарна и посттоталитарна Острава, или в емиграция.

Обект на нашето изследване са текстове, към които (с изключение на прозата на Иван Ландсман) критиката не е проявила почти никакъв интерес и които вероятно няма да бъдат преиздадени и ще изпаднат в забвение.

² Забой – място в мината, където се копае. – Б. пр.

³ Буканиржи (Bukanýři) – популярна музикална банда от Чехословакия, чието название в превод означава ‘буканиери’, ‘пирати’. Създадена е през 1969 г. и изпълнява фолкмузика в рок аранжирмент. – Б. пр.

⁴ Нормализация – *истор. полит. нейор*. Период от обществено-политическия живот на Чехословакия след 1968 г. – Б. пр.

Това наложи направената кратка характеристика на емигрантските образи за Острава. Ако подходим обаче към трите произведения от чисто литературноисторическа гледна точка, без да прилагаме използваните обикновено художествени критерии, ще стигнем до убеждението, че не можем да отречем наличието на една обща, при това съвсем немаловажна черта. И трите, макар и отчасти художествено стилизирани лични изповедни истории са радикално отдалечени от традиционните начини за митологизиране на Острава, създадени в периода 1948 – 1989 г. Става дума за митологизация, основана на визията за „остравската мечта“, която като представа за едно идеално функциониращо общество е създадена в края на 40-те и началото на 50-те години. Тази представа донякъде се различава от „чешката мечта“, която Йозеф Каинар⁵ поетично описва в едноименната си сбирка. Според новоустановените принципи на културна политика по време на сравнително краткия период на съществуване на „остравската мечта“ и на многобройните опити за литературното ѝ пресъздаване Остравският регион е възприеман не като провинция, а като „работилница за нови хора“ и като бойно поле, на което се води битката между стария и новия свят. Пушещите заводски комини стават символ на просперитет и благосъстояние, човекът е мислен преди всичко като част от колектива, а не като отделна личност (Пиларж 2005: 128 – 132).

Гореописаните емигрантски произведения можем да отнесем към определена теоретична концепция за възприемане на пространството. Избираме като отправна точка възгледите на Даниела Ходрова, чиито коментари относно поетиката на пространството са широко известни и имат влиятелно присъствие в чешкия културен контекст. На първо място, нейното схващане за митопоетика (инспирирано преди всичко от френската и руската литературна теория) се опира на едно изключително задълбочено и лично изживяно познание за Прага. И така изниква въпросът дали нейната митопоетическа интерпретация на образа на Прага би могла да бъде използвана успешно в опита ни да разкрием литературния образ на Острава в творбите на тримата автори емигранти. Първо, трябва да споменем примера, чрез който Д. Ходрова доказва, че обикновено се стига до „непрекъснато преросмисляне на значението на местата“. Според нея новата форма „винаги се изгражда въз основа на матрицата на старата форма“ (Ходрова и кол. 1997: 16). Д. Ходрова посочва като пример възприемането на образа на Прага в периода на възрожденския мит в края на XIX век. За възрожденците градът е „майка“, „девица“, „невеста“, „кралица“, но и точно по тази причина може (и дори се налага) той да бъде наречен в края на XIX век „лека жена“. Подобна трансформация в значението откриваме и при мита за строителна Острава от 50-те години и за лишения от всякакви илюзии образ на града в емигрантската проза на Хелмут Кьониг и Петър Питуха. След определен

⁵ Йозеф Каинар (Josef Kainar, 1917 – 1971) – чешки поет със силен творчески дебют като член на литературната група „Скупина 42“ („Skupina 42“, бълг. „група 42“), който обаче става певец на комунизма. Стихосбирката му *Чешка мечта* (*Český sen*, 1953), която визира авторът на статията, съдържа поетически възхвали за Сталин, строителството на новия строй, пролетариата и пр. – Б. ред.

период от време изкуствено създаденият сакрален образ на града може да се преобърне в своята противоположност, а в двете книги – дори да придобие екстремен характер на бездуховност, низост и вездесъща аморалност. В произведенията на Ландсман, Кьониг и Питуха Острава е изобразена като пълен антипод на „остравската мечта“. Въпреки липсата на сериозна творческа амбиция, особено у последните двама от посочените автори, не може да им се отрече това, че до голяма степен преодоляват анахроничната митология на „остравската мечта“ и подготвят условията за идеологически неангажирано художествено пресъздаване на образа на съвременна Острава.

За да разкрием противоположните схващания за пространствения образ на Острава, от една страна, на привържениците на „остравската мечта“, а от друга – на авторите емигранти, ще приложим – като се позоваваме на Даниела Ходрова – възможностите за назоваване на основни характеристики на пространствената организация според азиатския принцип ин – ян, т. е. принципа за мъжкото и женското начало, който се проектира във всички области на ежедневния живот. „Остравската мечта“ е изградена на ян-основа (следователно преобладава мъжкото начало). Характеризира се с ред, планираност, системност, експлицитност и стремеж към стабилност. В противовес на това в книгите на разглежданите писатели емигранти присъства ин-възприемане (т. е. по-скоро женско) на пространството, отличаващо се с нарушаване на реда, буйна вегетативност и надмощие на дивото над цивилизацията. Ин-образът не е рационален конструктор, а произтича от една изконна хаотичност, която всъщност е скрит, вътрешен, имплицитен вариант на по-висш ред. За разлика от традиционно съществуващите исторически градове, в чийто център еднозначно преобладава ян-порядък (Прага, Бърно, Храдец Кралове и др.), Острава е изцяло ин-град, макар че в някои от кварталите, напр. Пршивоз, Поруба или Забржех, лесно може да забележим ян-рационалност. Пространството на Острава е организирано като място с повече центрове, които обаче са разположени хаотично. Тук по-типични пространства не са обикновено доминиращият център, а незастроените места и руините, обрасли с бурени. Сред случайно създадения пейзаж от купчини отпадъчни материали от мините откриваме промишлените доминанти на комините и надшахтните подземни кули. Иначе казано – по своята същност Острава е хаотична и обикновено всички опити за установяване на ян-порядък приключват неуспешно и остават просто вариант на принудително натрапената „остравска мечта“. Реализирането на сталинистката и неосталинистката ян-мечта дава по-трайни резултати в архитектурата, отколкото в литературата. Всички посочени ин-качества на остравското пространство са откъслечно, но настойчиво тематизирани в прозата на тримата автори емигранти, които имат богат личен опит от живота в Острава. За ин-характеристика може да се определи и силният акцент в книгите на Кьониг, но най-вече на Питуха, поставен върху еротичните връзки и сексуалните авантюри, които представляват преди всичко тържество на естествената природа и спонтанен израз на стремежа към свобода. В прозата на тези двама автори, както и в тази на Иван Ландсман,

значения, които обикновено са свързани с топоса на гората (или на дивата природа), вземат превес над традиционното разбиране за затворен и цивилизован град. В Острава и в цялата тукашна градска агломерация дивата природа е често срещан компонент в многобройните центрове на града. Още от края на 80-те години става практика младите културни дейци в Острава да се утвърждават чрез „преиначено, нестандартно, даже направо варварско поведение (инвазия на „дивашко“ мислене, „безумно“ говорене, „диви“ форми и ритми), пародиране (карнавалност), субективизация, самовглъбяване, мистеризация“ (Ходрова 2006: 48). Тези общоустановени постановки са конкретно приложими при характеризирани на принципните промени в културния живот през последните две десетилетия в Острава.

Всички тези особености на културния живот в Острава започват бурно да се развиват през 90-те години. Конкретно доказателство за този процес е съвместното представяне на остравски автори в антологията *В сърцето на Черния паяк (V srdci Černého pavouka)*, издадена през 2000 г. Тримата емигранти, чиито произведения излизат година по-рано, нямат ни най-малка представа за новото възприемане и художествено претворяване на образа на Острава. Те обаче чрез последователно разрушаване на закостенялата поетика на „остравската мечта“, независимо един от друг и без да са се стремили към това, се присъединяват към усилията на младите си остравски колеги, които след 1989 г. успяват съществено да променят образа на Острава в очите на широката чешка културна общественост.

Превод от чешки: **Катерина Томова**

ЛИТЕРАТУРА

Кьониг 1999: König, H. *Hledání rodného listu*. Ostrava, 1999.

Ландсман 1999: Landsmann, I. *Pestré vrstvy*. Praha, 1999.

Пиларж 2005: Pilař, M. *Vrabec v hrsti aneb Kliše v literatuře*. Praha, 2005.

Питуха 1999: Pitucha, P. *Dobrodruzi po haluzi*. Praha, 1999.

Ходрова 1997: Hodrová, D. a kol. *Poetika míst*. Praha, 1997.

Ходрова 2006: Hodrová, D. 2006. *Citlivé město (eseje z mytopoetiky)*. Praha, 2006.